

علوم غزته سي

العدد - ٧

۲۰ رحمت المرحوم

۱۵۸۶

* معارف عمومیہ *

معارف عمومیہ نک جدید نظام نامہ سندھ دارُ بعض مطالعہ یافتگان
 استریم . فقط اول امر در تشکیل ہیئت معارف عمومیہ در
 مقدم و موخر مملکتزردہ منابع علوم و فنونہ دارُ بعض معلومات
 تاریخچہ یا زالم

(۱) طلب علم مسند سنده اسلامک انکاری فرض اولدیقنه در
 فرض قطعی اولان علمه "علم حال" تسمیه ایدر و بوی
 هرکسه دین و دنیاچه حالنی آکلاتمغه کانه علوم دیوتقیر
 ایدر . اشته بر فرضیت اعتقادی ایدی که مملکت عثمانیه
 اسلام تحصیل علمه جبردن معنی علم بر حاله طورتار ایدی

(۲) من القدیم منابع علوم ایکی ایدی بری مکاتب

دیگری مدارس .

مکاتب صبیان هر محله در و هر کویده موجود و اکثرینده متعدد ایدی

۱۱۹۷ هجری (استانبول حریق کبری اوزرینه اولوقت استانبول قاضی افندیگ ویرمیش اولدینی تعداد محترقات جدول رسمینده مقید اولدیفنه کوره) یالکز استانبول شهرنده بیلک ایکی یوز اللی بش مکتب صبیان و ارایدی

زمانه مزده موجوده قیاس ایدوبده بوندن ۱۹ سنه اقدم ۱۷۵۵ عدد مکاتب وجودی غریب کورلملیدر زیرا هرکسک بیلدیگی بر مسند درک برزد جامع مسجد بنا ایدن اهل خیر البته برده مکتب انشاء و جامع الحاق ایتمشد قاریخ مزبورده طقوز یوزی مجاوز جوامع و مساجد موجود اولدیفندن بو مقدار مکتب مکاتب یلک قلمده مشبتدر جوامع و مساجده غیر متصل عدد مکاتب ایس اوج در یوزده بالغ اولاجفی حالا رسوم و آثار باقیه نسی مشاهده ایدنلر نزدنده قرین شویتدر

بو مکتبلرده مصحف شریف . علم حال . اخلاق . خط : املاء اوقنور و تعلم اولنورایدی بعضیبنده صرف عرب

انشاء ترکی و حسابدن اعمال اریسه درسلی و ارایدی

مملکت عثمانیه ده مکتبه تحصیل ایتمیان مسلمان عددی

یوزده آنجق بش نسبتده ایدی بریش ایسه البته برجهله

اصحاب عذر دهند .

مدرسین ابرالفتح خان استانبولی فقیه برابر مدرسه لربناء المدینه
سلطان مصطفای ثالث وقتده ۱۱۷۷ مدرسه لره ۷۷ عددده مالف

اولدی که جامع اوطلری وزادی لر بو حایده داخل دکل .

بو کونکی کونده استانبول مدارسک عددی در تیموز التمشی مجاز

بغداد مصر بروسه ادرنه کبی بیوک شهر لره قرق

اللی نهایت یتشه قدر مدرسه لروار . اناطولی نکه قصبه لرنده

اوچر بشر یدیشر مدرسه بولنور . روم ایلی قصبه لرنده

اوچر دردر مدرسه مؤجود . مملکت عثمانیه نکه بیوجک

کولیرینک اکثرینده مدرسه واردر .

مدرسه لره من القدیم شرع علم او قنور ایدی

صرف دغو . منطق . معانی و بیان و بدیع و عروض

ریاضیه . هیئت . اصول فقہ وفقہ . اصول حدیث

وحدیث . تفسیر . موعظه . علم کلام . حکمت

بونلردن ماعدا ایام تعطیلده مدرسه لولسانجه جزئیات تفسیر

ایتدکلری فنون دخی تعلم اولنور ایدی . فقط تاریخ و جغرافیا

و تقویم کبی فنون نافده مدرسه ده درس ایدلر بونلردخی

جزئیات عدولت رق مطالعہ ایلہ اکتسابہ برافتم شد .
 و صناعاتی نظریات اوزر و تأسیس جہتی مدرسہ لودہ ترقی
 ایتم شد . یقین وقت نبرو ریاضیہ و ہیئت دخی
 متروک فیوادر . تعداد ایتدیگز علوم بالجہ مدرسہ لودہ علم اوش
 فقط بعض مدرسہ لک ہوا فن مخصوص ایچون انشاء اوش
 اولدینی وقفیہ لرندن و حالاً اس لرندن منفرم در سلیمان مدرسہ
 مدرسہ طب و شہزادہ مدرسہ مدرسہ ہندہ ایتمش
 دارالحدیث لرایہ معروفدر .
 مدرسہ طلبہ سنک عددی ایکی یہ تقسیمہ آکلاشیور برقیہ
 صرف و نحو و منطق و عقائد او قورمقہ اکتفا ایدنلردر بونلر
 چوقدر یوزدہ آلمش تمہین اولدہ بیور خصوصاً امتحان ایلہ
 عکر لکدن معافیت قانونی بوقسمک تکثر نہ یاردم ایتم شد
 مدرسہ نشین نظامی طرہ لودہ مدارسک تکثرنی موجب اول شد
 قسم ثانی اذن التجیہ دک او قویانلردر بونلرک عددک
 یوزدہ بش حسابنہ تجاوز ایتم مدرسہ خارجندہ علوم او قویانلر
 بو تعداد دن خارج .
 (۴) مکاتب و مدارس ایچون دولک مصارفی یوق ایدک

اہالیہ کلینجہ تعلیم و تعلم و وعظ بادھوار کبی
 مکتبہ ایچون ویریون ایسہ بربری اوزرینہ لدی الحسب ادون پارہ ^{بقین} ہفتہ
 عبارت . مدرسہ لہ خزینہ بوریویلی مقدمات خزینہ یہ الدینی
 ارفاق مقابلندہ عوضدر .

(۶) مکتب خواجه سی و علوم خواجہ سی و واعظ اہالیہ
 اختیار نہ بہت حکومت نہ بوندہ و نہ درہ مرقع تعلیمہ قود قلمک
 کتابہ مداخدا ایدہ مز حاصلی اہالیہ پوبابہ مختار ایدیلر
 سلسلہ طریقت علمیہ رسم اولدینی تاریخدنبرو مدرسہ یہ
 مرطف مدرس اربلق باب مشیخت نظامی تحتندہ در
 واعظک جانب مشیختن اہلیتی مصدق شہادتنامہ اسنقیہ
 اوتہ دنبرو رسم ایدیلرہ ماسحہ اولنوردی ۹۹۱ مطلق
 مراد ثالث شہادتنامہ سزلی و عظدن نہیہ دائرہ بر فرمات
 اصدار ایلمش و ایچیندہ ۷ قدیمدن وعظ نصیحت ایدنلرینہ
 ایدہ لر آنردن ماعدا کتب تفاسیر و احادیث استخراجہ قادر
 و وعظہ لایق اولدینہ یدندہ تمکی اولاندہ ایتدیروب
 ماعدایی منع ایدہ لر ۸ بولمش ایسہ وہ بومنع قوتی قضاء
 و حکامہ ویرلدیکندن آنلرایسہ طریقت علمیہ وہ بولندیندنک

دیمکدرکه بونزه مداخدا بی حکومت غصب ایده مدعی
 (۵) مملکت عثمانیه ده ملل غیر مسلمه - کلنجه . حکومت بونزی
 اوت دینرد ادیان والسه وعلومده مختار ترک ایتمشیدک
 علوم مملکت عثمانیه مسئله سی اوزرینه اوروپاده موجود بیوک
 غلطردن بری دخی شودرک حکومت عثمانیه بی هیئت معارف عمومی
 تشکیلنه دکن بومسئوده *Sectarian* تسمیه ایدر
 دیمک استرک بوحکومت مقدا نشر علومجه یا لکز اسلامه خدمت
 ایدرمش براسم بدأ نظرده خفیف المعنی برکله کورینورسه ده
 بیوک بیوک مسئوده اصل اولشدر . قالدی که حکومت
 عثمانیه اسلام علومنه دخی قارشمازایدی اسلامده کوریلان
 علوم حکومتک مداخدا سیده ایلو کلمدی آنجق ملت اسلامییه همتیل
 اسلامده مشیخت و وارایدی دینورسه ملل غیر مسلمه ده
 بطریق و خا حکم وارایدی و ابروالفتح کونندنبرو بوندالسه
 وعلوم و منابع علومجه امتیازی و مختار براقلمشیدیلر

اشته زمانه ده اصول عتیقه معارف دیدکلری شود کرایدیگز
 مکاتب و مدارس اصولی در

* نقائص در اصول *

عتیقه

(۱) مکاتیده نقصانیت مبارین حساب و جزانیا و انشاء

مقدماته دائر در سلك فعدالی

(۲) خواجہ سلك اہلیتہ و طریق تعلیمہ بر طرندون نظارت مہادیہ

بولہناما سی

(۳) مدرسہ لردہ علوم ریاضیہ و حکمیہ نذ زمانہ نسبتہ نقصانی

(۴) بعض فنون نافہیہ جزئیات دینوب اہتمام اولہناما سی

خصوصا باعث ترقی جدید اولان صناعاتہ منبع بولہناما سی بچرد

ملکہ عادیہ یہ براقلمش اولما سی

(۵) اکثر کتب متداولہ نذ عدم طبی

(۶) تقالیم و خصوصاً خریستیان تحصیل حکومتک نظارتک

آلتہ آلہناما سندن طولای امر سیاچہ مشکلات

نقد (محدور سادس) مبارف عمومیہ نظامندن صکرہ دخی

مل غیر مسلمہ نذ اسکی سر بازی تقالیہ مطلقیت حالندہ براقلمش

یوقسہ سیاست دولتی کوزہ دہ جک بعض شرط ایله قید اولندگی

اشته تحقیقہ دشوار اولان مسد بودر چونکہ دولتک

حاجه میرزا عظمیٰ عالی پاشا ۱۲۸۳ لکرید عصیانک اسباب
 صحیحہ سنی بیان صد دندہ حضرت شاہانہ یہ تقدیم ایتدی لایحہ سندہ
 (تیرمزی کتاب صفحہ ۶۸ و ۶۹) دیورکھ

« ممالک محروسہ شاہانہ لرنده سربستی تعلم و تحصیل مادہ سی
 سربستی آیین کبی مطلقیت حالندہ ارلد یفندن اشوسربستی
 سایہ سندہ آتہ دن کوندرلش خواجہ و معلم واسطہ یدا فکر یونانیہ
 هواداز پیدا ایلش »

یونندن آکلا شیلان مطلقیت حالندہ ایلش

قالدی کہ عالی پاشا اولوقت بولایحہ یازمقده ایکن خارجیہ
 فاطری متوفی فراد پاشا ۱۸۵۶ زمان عالیسنہ دائر لایحہ در دیور
 اوررو پادہ ولت عثمانیہ سفرانہ یازمش اولدینس لایحہ ده

(ص ۱۵ تیرمزی کتاب ۱۲۸۳) دیدی کہ

« مکاتیبہ جماعات مختلفہ یہ ویرلش اولان سربسیت کاملہ
 بزمکتبدرک اذارہ سی افکار خصمانہ و نیات فاسدہ ایله معروف
 اشخاصہ تودینغ اولنہاماسی خصوصندہ اولان تقید الیک غیریک
 برقید ایله مقید دکلدر »

اشتہ مسد واحد تاریخ واحد حکم بینہما مختلف

بزرگوں کو دیکھ کر بیادورز کے معارف عمومیہ نظامی مشرفی تصدیق ایدر
 و برومکے فراد پاشانک عالی پاشایہ نسبتہ دها اعلا دیلرما
 اولدیغنه پک آچیق کوستر (کلام ماغن فیہ)

منابع معارفہ کی نقائص مذکورہ نیک دولتہ عائد جہتی سلطان
 سلیم ثالث وقتہ من حیث الحال جہات سارو یہ تقدیم
 اولہ رق الکمال تثبت اولندی چه فائدہ کہ سلطان مرحوم
 مہند سخانہ بریہ گدن بشقہ بر منبع فتحہ وقت بولامادی
 بعدہ سلطان محمود (رح) احمدیہ و سلیمانیدہ ایلی مکتبہ معارف
 تأسیس ایدوب مأموریت داخلہ بونری فخر تعین الیادک
 و مکتبہ حزبیہ و مکتبہ طیبہ و دیگر منابع دخی آچدی
 عبدالمجید مرحوم زمانہ شہدی اصول جدیدہ تیسرا ایتدکلا
 طریق معارف آچدی کہ اشہ بز بوجدیدی تعریف ایدہ جکز

معارف عمومیہ

فی مارت ۱۸۶۷ باب عالی الکمال نقائص معارف مذاکرہ سچون
 بر مجلس تشکیل ایدوب مملکت عثمانیہ نشر معارف نہ لره توقف
 ایدہ جکنی بالتحری حاجات زمانہ مناسب کوزہ جکاری مراد اسکات

ب عالی یہ بیلدیرملرینی امرایتدک لکن بومجلس موظف
موریتدن مرکب ایدی رئیس مجلس عارف حکمت بک

اعضاسی

قدری بک روم ایلی قاضیمکری

اسعداندی وقعه نویس

عالی اندی حالاصدر اعظم

قوار اندی مؤخرأخاریه ناطری وصدر اعظم ومتوفی

(روم کمنه ۲۸ سوال ۱۴۸۵)

امین پاشا اولوت دارشوی عکری رئیس

صاب محب اندی اسکی متشار صدارت

رحبائی اندی آمدی خلفاسنک مجلس کاتب

بومجلس ماموریتدن بریحقی سنه صکره یعنی ۱۲۸۵

نتیجہ مذاکرات لایحه سن باب عالی یہ تقدیم ایلدی

خلاصه لایحه شونلری کوستردی

(۱) ممانه نظارت تماریه اجرا ایچون بومجلس دایمی ممانه عمریه

تشکیلک لردمی

(۳) منابع علوم اولاجق مکاتبہ بربرینہ منخرج اولق اوزره درجہ تقسیم
برنجی درجہ مکاتب صبیان . ایکنجی انشاسی لازم کلان مکاتب
(رشدیث) اوجنجی مکاتب عالیہ .

(۴) مملکت عثمانیہ دہ من القدیم موجود اصول طوقنماق (بیجہ
مزبورہ نك اصول قدیمہ بی حرمتہ یاد ایدیشدن بولمستبان اولایورگ
مدرسہ لراصولی مراد در)

بولایجہ بی اوج ارادہ تعقیب ایتدی (۱) مجلس مزبور
خدمتی " تنظیم قوانین مملکت " مأموریتہ تحویل ایلدی
(۲) مجلس دائمی معارف عمومیہ " بی احکام رئیس و خارجہ ناظری
نظارتری آتندہ تشکیل قیلدی

بر مجلسک اعضاسی همان یوقارودہ مذکورالاسی ذواتک
عبارت اولدی . اولوقت طبیہ ناظری اسماعیل افندی دخی
برنہ الحاق . (۳) اوجنجی ارادہ آقادر مقامی
اولق اوزره بر بنا جیم اقامتہ بی امر ایتدی کہ ایاصوفیہ جامعی
قربندہ کی محل معلومہ (بی .۰۰ اعسوس لکنک) عادت دیرینہ اوزره
آبی مطمئن ایلہ هانی تمل طاشی قومشیدک
کلام لایجہ مزبورہ موجبہ بر مجلسک اصلاحاتہ .

شو بیان ایتدیگز مجلس دانش معارف عمومی « هر کسی بی عذرک
 مکتبه درامنه جبر قاعده سی وضع ایتدی . فقط آلتی یاشندن
 اعتباراً (۱۸۸۶) یکی نظامنامه یه کوره یدی یاشندن
 استانبولی یاشلور ستر اعتبارید اون درت دائره یه تقسیم
 ایدوب هر دائره ده ماه بمه تفتیش عدد شاگردان و درس
 کیفیت تعلیم ایچون جهاعتل ترتیب ایلدی

کن نتیجه . فی ۱۱۹۷ عدد مکاتب ۱۰۵۵ ایکن (یاکنز
 استانبولده) فی ۱۸۶۸ اعلان رسمیه کوره ۴۶۶ عدد تنزل
 ایتدی وچکن ۱۸۸۴ استانبول مع بلادلته عدد مکاتب صبیان
 ۲۸ قالدی بو تنزلک سیب ایسه کوچک کوچک مکاتب
 رشدیله رک بیهیک مکاتبه اتخازی کی برشی اولمالوب
 بخت یانان یا پلهادی خراب ارلان باقلهاری کیسی دخی سلیمان
 لاندن رشده خواجلن تحصیلنه یا خود خواصجیلنه کلشن
 یکار اوطنی اولدی بعضیسی دخی کبار آنسوچیلرینه زاویه
 اشبر ۱۸۸۶ معارف نظام جدیدنی مبلغ مضبطه دخی
 مکاتب صبیانک نفوس موجوده یه نسبتله قلندن ریوندرده

تحصیلک یولسزلقندن اشتکار ای دینور .

ایکینجی مکاتبه یعنی رشديه لره کلنجه : برنجی مکتبه درت
 و بش نه تحصیلدن صکره چوققلر بورایه چیقاجوق، فقط بورنجی
 درجه ایچون هیچ بریده اولمارینی کبی برزه دخی جبر یوق . بو مکتبه
 اوقته جق فنون صرف دغو عربی و فارسی . املار
 و انشاء . وضعیه و ایسا غوجی بی حاری رسال معلومه .
 تواریخ (تاریخ انبیاء تاریخ عثمانی تاریخ عمومی)
 جغرافیا . حساب . مقدمه هندسه . (اخلاق
 رپند و نصیحة الحکماء و کلستان و ایرها الولد و دیگر بعض رسال
 دفعی اوقنور) بو مکاتبک مصارفی و مأمورین معاشری و کتب
 و ادوات لازمه معارف نظاریه مخصوصاً تمدن و یریلور .
 و خواج لری دارالمعلمین مخریجندن امتحان ایله نصب اولنور
 (شهدیکه یکی نظام موجبنجه بونده مدت معینه حسن خدمت ایدن
 معلم اوله مشیخت طرفندن رؤس دخی و یریله جک .)
 بو مکتبه مملکتزه فائده و یرمشر . بوسلای بیلورم بنده
 چوققلنده رشديه ده تحصیل ایتم و بروقت رشديه معلم
 اولی ایدم و ۱۲۶۸ فقط آلتی مکتبدن عبارت بولنان رشديه

۱۷۸۱ء یعنی ۱۶۷۱ء سے طرفندہ استانبولہ ۱۱ اناطولیہ
۱۷۸۱ء روم ایلیہ ۱۷۸۱ء جمماً ۱۷۸۱ء ایلیہ و بریاندن کون کون
نشار اولمقدہ ... لکن اکثرینی اہالی بناں ایتمکدہ در .

مکاتب عالیہ دن دخی بحث ایدهلم بونلہ دائر آثار یوق
بروقت مکاتب ناظری کمال افندی فرانسہ وانکلترہ رالماتیایک
دورہ کوندرلدی کہ اورالردہ کی مکاتب عالیہ نک اصول و نظامات
ادارہ و تحصیلہ سنی اوکرنوب مملکت عثمانیہ دہ دخی اورمنواللرور
تشکیل اولہ حق ایلیہ عودتدہ بونلک تشکیل و تنظیمی وقتہ
ومصرف محتاج دیومذاکرہ اولہ رق او حالہ موجود مکاتب مختصر
اصلاحہ قرار ویرلدی . مکاتب مخصوصہ دیدیکمز

مکتب معارف . والدہ مکتبی . دارالمعلمین . مکتب طبیہ
مکتب حربیہ . مہندستانہ . مکتب بحریہ . مکتب زراعت
مکتب بیطریہ . ایرک و صکرہ دن مکتب ملکیہ و مکتب
اقدام شاہانہ و مکتب لسان احداث اولندک

۱۷۸۱ء ہانی بردہ انجمن دانش تاسیس ایلدی

علوم و ادبیات آقادمی سی اولوب وظائف معینہ سی لسان
 و ادبک اینرولنے سی و تألیف و ترجمہ لرا مملکتده معارف
 جدیدہ نك تعیم و نشرنه خدمت ایتمك ایدی

پر مقامده معارف نظارتده بولنش ذواتك خدمتتری یا عدم
 خدمتتری بجئی دخی مشابہت الدی ایسه ده باعث اطنا ب اولیغند
 وقت آخره تعلیق ایدلدی آنجق بشولہ بیاندن سکوت ایدہ میزک
 سی پاشا معارف عمومیہ ناظری ایکن السنه متعددده دن کتب
 نافه ترجمہ ایتمك اوزره بر مجلس ترجمہ نك لزومنی بیان و نظامنامه
 ترتیب ایددی فقط بابہ عالی اجرائنه مساعد اولمادی حالیکه
 ماهیه مخصوصاتی یوزبیک غروشدن زیاره دکل ایدی (اویدا خاطر مدده) ^{قالمش}
 اولوتتہ تأسیس اولنه ایدی بوکوندك خیلی کتب مترجمه و مطبوعه مز
 بولنش اولوردی بوکوندده ایسه حالامعارف ناظری جانبندن
 بویده بر مجلس احتیاج عرض اولنوبه ایکی بیک کیب تخصیصات
 سنویه سید اجرائنه مساعدہ کولترلادی . دیمك که لازم همیشه

نظام جدید
 برای معارف عمومیہ